

KAZAK TÜRKLERİNİN İLK LENGÜİST VE METODİST BİLGİNİ OLAN AHMET BAYTURSUNOĞLU HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

DR. H. EMEL AŞA - ROZA BANBERGENOVA

Kazakistan'da demokrasi, 1985 yılından itibaren başlayan yeniden şekillenme (perestroyka) dönemi ile temel ilkelerinden birini işletmiş ve daha önceki baskı ve zulüm devrindeki gasp ve kötüleme perdesini açmak için zemin hazırlamıştır. Böylece suçsuz ve gayesi sadece milletini haksızlıklara karşı uyarmak olan ve bu sebeple de suçlanan uyandırıcı yazarları aklamak imkânı doğmuştur. Bunlardan birkaçı Mirjakıp Dulatov, Jüsipbek Aymavitov, Ahmet Baytursunov, Şekerim Kudayberdiev'dir. İsmi geçen bu şahıslar içinde Kazak Türklerinin maddî ve manevî kültürünün köklü öncüsü, tanınmış âlim, pedagog, Kazak Türklerinin ilk dil uzmanı, Kazak edebiyatı teorisinin kurucusu, şair ve mütercim Ahmet Baytursunoğlu en önde gelenidir.

Biz bu makalemizde Ahmet Baytursunoğlu'nun ilmî faaliyetlerinden bahsetmeden önce, âlimin kısa hayat hikâyesine yer vermek istiyoruz.

Kazak dil biliminin geleceğe miras bırakanı, kıymetli pedagogu, edebiyatı terimleri ile zenginleştiren söz sanatı ustası, muhteşem şair ve kabiliyetli gazeteci Ahmet Baytursunoğlu 28 (15) Şubat 1873 yılında Torgay'ın Tosın bölgesinin 5. köyünde Sarıtübek denen yerde¹ dünyaya gelmiştir. Baytursunoğlu, Torgay'daki iki sınıflık Rusça-Kazakça eğitim veren okulda okudu. Onu bitirdikten sonra 1891 yılında Orenburg'a gelerek, öğretmen yetiştiren Öğretmen Okuluna girdi ve 1895 yılında mezun oldu. Kazakistan'ın pek çok yerinde öğretmenlik yaptı.

1895-1909 yılları arasında Ahmet Baytursunoğlu Kostanay, Aktöbe ve

1 Günümüzde Kostanay Oblası, Torgay Köyü, Ahmet Baytursunov adındaki devlet çiftliği olarak işletilen yer.

Karkaralı kazalarının köy okullarında ve iki yıllık öğretim kurumlarında öğrencilere ders verdi. 1910 yılının 9 Mart'ında Orenburg'a gelerek 1917 yılının sonuna kadar burada hizmetine devam etti. Ufa'daki Galiya medresesinde okuyan Kazak gençleri ile toplanıp bir araya gelerek 1913 yılında *Kazak* adlı gazeteyi çıkarıp yayımladı. Bu gazetenin 1913-1917 yılları arasında redaktörlük görevini yürüttü. 1918 yılına kadar yayımlanan bu gazetenin ilk sayfasında çıkan makalelerinde halkı okumaya, halk kültürünü yaşatmaya, öğretmeye ve medenî milletleri tanımaya ve katılmaya çağırdı.

Ahmet Baytursunoğlu memleket ile ilgili her türlü mesele ve sosyal konularla ilgilenerek hocahğını mektep dışında da devam ettirdi. 1921-1926 yılları arasında Orenburg'daki Kazak Halk Araştırmaları Enstitüsünde, 1926-1928 yıllarında Taşkent'teki Kazak Pedagoji Enstitüsünde Kazak Dili ve Edebiyatı derslerini verdi, leksikoloji okuttu. 1928 yılının sonunda Almatı'da Kazak Devlet Üniversitesinde bir yüksek okul açıldı. Bu üniversitede leksikoloji derslerini vermek için Moskova, Taşkent ve başka büyük şehirlerden öğretim elemanları davet edildi. İşte bu davetlerden biri de o sıralarda Taşkent'te bulunan Ahmet Baytursunoğlu'na yapıldı ve o teklifi kabul ederek Almatı'ya geldi. Böylece 15 Ocak 1928 yılında Kazak Devlet Üniversitesinde Kazak Dili ve Edebiyatı profesörü olarak dersler vermeye başladı.² Âlim, 5 Eylül 1929 tarihine kadar burada görevini devam ettirdi fakat 1929 yılının son ayları içinde halkı kıskırtmak için milliyetçilik yapmak suçu ile tutuklandı, 1934 yılına kadar devam eden mahpusluğu sırasında bir ara serbest bırakıldıysa da 1936 yılında tekrar tutuklandı ve öldürüldü. 1988 yılında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Yüksek Birliğince "Suçsuz" bulunarak aklandı. O günden itibaren büyük bir hızla Ahmet Baytursunoğlu hakkında pek çok çalışma yapılmaya başlandı. Eserleri yayımlandı, makaleleri, nasihatları, edebî ve ilmî çalışmaları toplanmaya, araştırmacılar tarafından değerlendirilerek genç nesillere korkusuzca tanıtılmaya, öğretilmeye başlandı. Hatta Kazak Türkçesinde yer alan özellikle Rusça kelimelere karşılık olarak sunduğu terimlere dilciler araştırmalarında yer vererek onun mirasını yaşatmaya başladılar.

2 Günümüzde bu kurum, Abay Devlet Üniversitesi adını taşımaktadır.

Böylece o geçmişten geleceğe yön veren ışık olarak günümüz aydın Kazak Türkleri arasında yaşatılmaktadır.

Ahmet Baytursunoğlu, Kazak dil biliminde ana dili hakkında çalışmaları başlatan ilklere sahiptir. Onun araştırmaları dil tarihi çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Ahmet Baytursunoğlu'nun birçok kez basılan okuma kitapları *Til Kuraldar*, *Til Tanıtқыs*, *Okuv Kuralı*, *Elip bi*, *Edebiyet Tanıtқыs*; Kazak Türkçesinin sesli harflerine, okuma sistemine, okumanın “bayluv, tete, körneki, ulı” diye adlandırılan türlerine ait birçok ilmi-metodik makaleleri, ve Türkoloji hakkında araştırmaları bulunmaktadır. Onun çalışma ve araştırmaları daha çok dil üzerine olmuştur.

Ahmet Baytursunoğlu'nun *Til Kuraldar* adındaki okuma kitabı 1914 yılında Orenburg'da yayımlanmıştır. Bu okuma kitabında *Aykap Dergisi* sayfalarında Kazak Türkçesinin sesli uyumu hakkında söylenen fikirler geliştirilmiştir. Özellikle “Söz bölümleri, buvin ile sesli, buvin ile söz” gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kazak Türkçesindeki sözlerin kökü ve kelimelerin yaygınlığı konusunda da birçok bilgi vermiştir. Kelimelerin köküne bağlı olarak “tübir söz, tuvındı söz, kos söz, kosalkı göz (şılay) ve kosımşalar” adıyla beş bölüm oluşturmuştur. Daha sonra bunları “Aldıme atavış sözder, şılav sözder, odagay” diye üçe ayırarak geri kalanlarını da bu gruplar içinde değerlendirmiştir.

Til Kuraldar'ın ikinci kitabı 1922 yılında Taşkent'te basıldı. Bu baskıda 1914 yılındaki okuma kitabında “Söz tabı, septik, köptik, teveldik jalgavları” geniş olarak ele alınıp değerlendirildi. Ahmet Baytursunoğlu'nun bundan seksen sene önce hazırladığı dil hakkındaki araştırmaları günümüzdeki çalışmaların en kıymetli malzemeleri olarak karşımızda durmakta ve Kazak Türkçesine, özellikle terimler yönünden çok hizmet etmektedir.

Yazarın *Til Tanıtқыs* adı üçüncü okuma kitabı 1925 yılında Orenburg'da neşredildi. Bu kitap sentaks meselelerini ele aldı. Burada “Söylev ile söylem”, “Söylem ile söz degenderdi, sonday-ak kazirde koldanılıp jürgen turalı, turlavsız müşeler, türleri, her müşenin yerleşme şekli, söz kalıplarının kullanılışı” gibi meselelerden bahsedildi.

Araştırmacı, muallim Ahmet Baytursunoğlu *Kazakça Elippege Bayanşı*

(Kazakça Alfabeğe Başlama) adlı eserinde Kazak mekteplerinde okuyan öğrenciler ile öğretmenlerin öğrenim esnasında karşılaşabilecekleri meselelere tecrübeleri ile cevap vermeye çalıştı.

Yazarın 1926 yılında Taşkent'te *Edebiyat Tanıtıkış* adındaki eserinde millî stilistiğin temeli olarak dilin varlığı, dilin doğru kullanılması, dilin edebî kullanılışı gibi meseleler konu edildi. Bu eserin 1991 yılında yeniden basılması münasebetiyle ön söz yazan R. Nurgaliyev "*kitaplarda, okuma kitaplarında, radyo ve televizyonda ve günlük hayatta kullanılan sözlerin doğruluğu, dilin canlılığı, çeşitli terimlerin adlandırılması konusunda araştırmalar yapan ve onlara canlılık veren Ahmet Baytursunoğlu'dur*" diyerek eserin önemini dile getirmeye çalışmıştır. Bu eserde "til kısmı, şığarma tili, akın tili ve şeyin til" gibi sözler yer almaktadır. Eserdeki "til kısmı" terimi şu şekilde izah edilmektedir: "Til kısmı dediğimiz; asıl sözüün, esas olacak kanunlarını, şartlarını bildirecek, türlerini tanıttacak, edebiyat dünyasındaki sanatçıların sözlerinde, büyük eserlerinde yaşayacak ve gösterilecek olanlar"³. Bu sözlerle tarif edilen "til kısmı" günümüz Kazak Türkçesinde kullanılan "til medeniyeti" teriminin manasını karşılamaktadır.

Eserlerinden sadece birkaçı hakkında kısa tanıtıcı bilgiler vermeye çalıştığımız Ahmet Baytursunoğlu, dille ilgili çalışmaları, özellikle terimler üzerinde ileri sürdüğü fikirler ve izahlarla bu günkü Kazak Türkçesinin gelişmesine ve dilin bünyesine yerleşmeye çalışan Rusça kelimelerin Türkçe karşılıklarının bulunmasında her zaman rehber olacak bir Türk bilginidir.

3 Rımgali Nurgaliyev "Alıp Beyterek", *Ahmet Baytursunov*, AK JOL, Almatı 1991, s. 3-14.